



Reflection on the Meaning of a Metaphor Based on a Verse by *Hafez*

Najmeh Dorri¹

1. Associate Professor, Department of Persian language & literature, Faculty of Humanitis, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. E-mail: n.dorri@modares.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 25 November 2023

Received in revised form:
11 January 2024

Accepted: 13 January 2024

Keywords:

Hafez,
Hafez research,
Hafezology,
Garment tearing,
Yusuf and Zuleikha,
Iraqi-style sonnet.

ABSTRACT

The current research has mainly attempted to focus on the meaning of the phrase "tearing a garment/clothes/shirt in good reputation," which is explicitly mentioned in two verses of Hafez's Diwan. Despite being considered as ambiguous by the commentators, attempts have been made to compare the related verses by examining the background of this phrase in the poetry of poets prior to Hafez and its presence up to date in the poetry of poets following him. Taking into account the multidimensional aspect of Hafez's thought, which is a distinct and sublime literary technique in poetry, he is the one who explored the various semantic aspects of this phrase. As suggested by the author of this article, this phrase refers to the story of the tearing of the Prophet over Yusuf's shirt, which is also mentioned in the Qur'an. In this Qur'anic and mythological story, the way the shirt was torn serves as proof of Yusuf's innocence and good reputation. Furthermore, integrating amphibology brings about the garment tearing from joy in Sama and selflessness that is not related to having a good reputation, as well as the story of Yusuf's shirt. The existing and authentic descriptions of Hafez's poems and the references to Hafez's researchers have been thoroughly studied and analyzed in this research. The verses in question have been analyzed in a descriptive-analytical manner, relying on library studies.

Cite this article: Dorri, N. (2024). Reflection on the Meaning of a Metaphor Based on a Verse by *Hafez*. *Research of Literary Texts in Iraqi Career*, 4 (4), 49-66.



© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: <https://doi.org/10.22126/ltip.2024.9900.1212>



Extended Abstract

Introduction:

Metaphors and their application in poetry have always been referred to as captivating topics for great poets. Hafez, the renowned Persian lyric poet of the Iraqi genre, has consistently employed this spiritual device to enrich his evidently noted in two verses within Hafez's Divan, and commentators have often found it to be ambiguous. The two verses under examination are as follows: "Like the Folded Bud, with a straitened heart, to the Rose Garden / I Will Go and There I Will Tear my Garment of Good Reputation," and another verse: "If a Garment is Torn in the World of the Libertine, what does it matter? / A Garment must also be Torn for the Sake of Good Reputation." Both verses feature the expression "tearing the garment" alongside the qualifier "for the sake of good reputation." In this study, we explore the metaphorical meaning of this expression by considering its historical presence in the poetry of both pre-Hafez and post-Hafez poets, to provide an accurate and well-supported interpretation.

Materials and Methods:

A descriptive-analytical methodology is employed in the current study based on documentary and library research. Initially, the meaning of the targeted metaphorical expression is examined within Hafez's Divan of Sonnets. Subsequently, the historical background of this metaphorical combination in the poetry of pre-Hafez poets is investigated, and the discovered examples undergo comparative analysis. Our focus primarily lies on poets who received attention from Hafez or to whom Hafez composed verses in response to his Divan. Furthermore, with the aim of validating the presence of this metaphorical combination in the works of poets influenced by Hafez, their poetry is also examined and analyzed.

Results and Discussion:

Concerning the multidimensional nature of Hafez's thought, which is a prominent and sublime literary device in his poetry, the allegorical references used in his verses can reflect this diversity of meanings. Therefore, it is necessary to evaluate the narrative effectiveness of each meaning by examining its various dimensions and relying on existing evidence. In the writer's opinion, the metaphorical expression of tearing the garment refers to the story of Joseph, as mentioned in the Quran. In this Quranic story, the act of tearing the garment serves as evidence of Joseph's innocence and good reputation. Joseph's garment is initially stained with blood by his brothers out of envy, in an attempt to accuse him of being attacked by a wolf. However, at the end of the story, it leads to the healing of Prophet Jacob's blind eyes. The story of Joseph and Zuleikha also bears witness to the evidence of Joseph's innocence. Before Hafez, poets such as Rudaki, Nezami, Attar, Rumi, Saadi, and especially Salman Savoji, have also devoted a great deal of attention to this theme, emphasizing it precisely through the phrase "good reputation" or alluding to the story of Joseph. Hence, it can be concluded that poets have precisely emphasized on this theme by referring to the concept of "good reputation" or alluding to the story of Joseph.



Followed by Hafez, other poets such as Jami, Sa'eb, Abu al-Hasan Farrani have also employed the same interpretation in a similar semantic context. However, most commentators of Hafez's poetry have either overlooked this aspect or provided alternative meanings for this phrase, often without paying attention to the concept of "good reputation." Only Hashem Javid briefly refers to this topic. In this research, reputable commentaries such as Sharh Khorramshahi, Barzegar Khaleqi, Soodi, Estelami, Rastegar Fasasi, Zolnour, Yousefi, Khatib Rahbar, Hamidian, Farshidvard, Heravi, and others have been carefully examined. Almost all the works related to the explanation of Hafez's ghazals that were accessible to the writer have been investigated and classified. Any reference to the various meanings of this phrase found in these works has been analyzed and evaluated. Additionally, a search has been conducted in available dictionaries to examine the metaphorical meaning of this phrase and its presence in the poetry of other poets. Based on this, the highly discussed meanings by commentators, while translating Hafez's verses into fluent Persian or explaining difficult words, include: "Tearing the Garment" meaning disgrace, dishonor, and infamy; "Tearing the Garment" out of longing and intense happiness; "Tearing the Garment" in the sense of passing through life, wearing out the garment or person, living, and gaining experience; harmonizing with the proverb "tearing the robe"; "Tearing the Garment" in the sense of losing consciousness, being in a trance, and losing self-control; "Tearing the Garment" in the sense of blooming, flourishing in spring, emerging from the bud, being overwhelmed by excitement, and not fitting into one's own skin; or in the sense of suffering, sorrow, hardship, and toil; or as an expression of envy by tearing the garment apart, and so on. Some commentators, such as Khorramshahi, ultimately declared that the meaning of "Tearing the Garment" is hidden in good reputation and requires further contemplation. However, the existing research has largely resolved this ambiguity and obscurity, and the authors' endeavor is to present an explicit meaning of both couplets which can be summarized as follows: the first couplet, "I desire to go to the garden like a folded bud, with a constrained heart, and there, due to the intensity of my eagerness, tear the garment apart, and my tearing of the garment (similar to the way Joseph's garment was torn) will serve as evidence of my good reputation." The second couplet states that if we have spent our lives as a wandering and reckless drunkard, and the outcome has been disgrace and infamy, there is no need for despair because there is still time, and we can spend the remainder of our lives in good reputation, just as the tearing of Joseph's garment resulted in his good reputation.

Conclusion:

According to the article, the metaphorical phrase of tearing the garment in Hafez's poetry explicitly and implicitly refers to the story of Joseph's torn garment in the Quranic narrative of Joseph and Zuleikha (Surah Yusuf). In this Quranic story, the act of tearing Joseph's garment serves as evidence of his innocence and a reason for his good reputation. The association between tearing the garment and a good reputation in this context is also evident. For a more thorough examination of this subject, the historical context of this metaphorical phrase in the poetry of pre-Hafez and post-Hafez poets was studied and examined. The collected evidence confirmed the validity of the aforementioned claim, with some explicitly mentioning the story of Joseph and Zuleikha. Furthermore, the works of scholars and commentators on Hafez were



consulted, revealing that most of them either focused on the superficial meaning of these verses or, like Khorramshahi, referred to the ambiguity of this phrase without presenting concrete evidence to support its validity. While there are possibilities for implicit associations related to tearing the garment in terms of longing, desire, ecstasy, and in the context of musical gatherings, due to the intricate nature of Hafez's poetic fabric and his penchant for multiple dimensions and the use of figurative language and distant and close allusions, it seems that the primary significance for the metaphorical expression of tearing the garment lies in its connection to the aforementioned story. Therefore, it can be prioritized and mentioned as the underlying significance of this phrase in the explanation of Hafez's ghazals and similar poems.

Keywords: Hafez, Hafez research, Hafezology, Garment tearing, Yusuf and Zuleikha, Iraqi-style sonnet.





تأملی در معنای یک کنایه با تکیه بر بیتی از حافظ

نجمه دری^۱

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. رایانامه: n.dorri@modares.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

مسئله اصلی این پژوهش تأمل و تعمق در معنای عبارت «جامه/پیرهن/پیراهن در نیکنامی» است که در دو بیت از دیوان حافظ صراحتاً بدان اشاره شده است و شارحان اغلب آن را مبهم دانسته‌اند. در اینجا با بررسی پیشینه این عبارت در شعر شاعران پیش از حافظ و بررسی ادامه حضور آن در شعر سخنوران پس از وی، ابیات مرتبط را با هم تطبیق داده و با عنایت به ساحت چندبعدی اندیشه حافظ که شگرد ادبی بارز و متعالی در شعر اوست، به بررسی ابعاد مختلف معنایی این عبارت پرداخته‌ایم. به زعم ما، این عبارت به ماجرای دریده شدن پیراهن حضرت یوسف که در قرآن نیز آمده است اشاره دارد؛ چراکه در این داستان قرآنی و اساطیری نحوه دریده شدن پیراهن، برهان بی گناهی و نیکنامی یوسف بوده است. علاوه بر آن از آنجاکه با بهره گیری از آرایه ایهام تناسب معنای دور و نزدیک هم‌زمان مورد توجه بوده است، جامه دریدن از شوق در سماع و بی خودی نیز در کنار پیراهن یوسف به ذهن متبادر می‌شود که ارتباط مستقیم با قید نیکنامی ندارد. شرح‌های موجود و معتبر از اشعار حافظ و اشارات حافظ پژوهان در این پژوهش و در ذیل ابیات مورد نظر مطالعه و بررسی شده‌اند و نتایج حاصل به شیوه توصیفی-تحلیلی و بر مبنای مطالعات کتابخانه‌ای مورد نقد و تحلیل قرار گرفته است.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۰۴

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۰/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۲۳

واژه‌های کلیدی:

حافظ،
حافظ پژوهی،
حافظ شناسی،
جامه دریدن،
یوسف و زلیخا،
غزل سبک عراقی.

استناد: دری، نجمه (۱۴۰۲). تأملی در معنای یک کنایه با تکیه بر بیتی از حافظ. پژوهشنامه متون ادبی دوره عراقی، ۴ (۴)، ۴۹-۶۶.



© نویسنده گان.

ناشر: دانشگاه رازی

DOI: <https://doi.org/10.22126/tjip.2024.9900.1212>

۱. مقدمه

اشعار حافظ از زمان سرایش تا حال همواره عرصه پژوهش‌های ارزشمند علمی و ادبی بوده است و توجه روزافزون به فهم و درک عمیق‌تر آن، دغدغه مهم محققان در همه دوران‌هاست. هر کس به نوبه خود سعی داشته در این ساحت ممتاز، ارادتی بنماید تا سعادت‌ی ببرد. نوشته حاضر نیز در راستای همین پژوهش‌ها انجام شده و ادای دینی است بر این درگاه تا مگر گوشه‌ای از عظمت موجود در سخن خواجه راز را بازتاباند و ذره‌صفت در مسیر پرپیچ‌وخم راهی که سرمنزل مقصودش وصول به دریای معانی خداوندگار غزل در سبک عراقی است گامی هرچند کوتاه بردارد.

مسئله اصلی در پژوهش حاضر تأملی است بر معنای عبارت «جامه‌دریدن در نیکنامی» که در دو بیت از غزل‌های حافظ، صراحتاً بدان اشاره شده و به‌زعم ما، تلمیح به ماجرای دریده‌شدن پیراهن حضرت یوسف در حکایتی است که قرآن آن را احسن القصص خوانده است و با توجه به رندی حافظ و سبک غالب وی در بهره‌بردن از ساحت‌های چندمعنایی با خرقه‌دریدن در شور سماع صوفیه و معانی ظاهری و ملموس عبارت نیز پیوندی متناسب خواهد داشت. با عنایت به این موضوع ضمن بررسی پیشینه پژوهش با تکیه بر ویژگی‌های شعری حافظ که امکان چنین برداشت‌هایی را در خوانش اشعار فراهم می‌کند، روایی معنای موردنظر را می‌کاویم و سپس با مرور سابقه حضور این عبارت در اشعار پیشینیان و تحلیل جنبه‌های گوناگون آن در سایر اشعار و در عرصه اندیشگانی حافظ، میزان هماهنگی و صحت معنای موردنظر را بررسی خواهیم کرد.

۱-۱. پیشینه پژوهش

برای بررسی اصالت طرح مسئله ابتدا همه شروح موجود از دیوان حافظ به‌ویژه آن‌هایی را که با معیارهای علمی و دانشگاهی نوشته شده و در دسترس است، بررسی و مطالب ذیل ابیات موردنظر به‌دقت واکاوی شده است: نظیر حمیدیان (۱۳۹۲) با عنوان شرح شوق در پنج جلد، خرمشاهی (۱۳۸۳) حافظ‌نامه در دو جلد، سودی بسنوی (۱۳۷۰) شرح سودی بر حافظ در چهار جلد، خطیب‌رهبر (۱۳۸۳) و یوسفی (۱۳۸۱) و همچنین هروی، ذوالنور، رستگار فسایی، استعلامی و... از این میان تنها هاشم جاوید (۱۳۷۷) در حافظ جاوید اشاره‌ای گذرا به امکان این تعبیر داشته که بدان نیز خواهیم پرداخت. همچنین در این مقاله تلاش بر این بوده که منابع مرتبط با شعر و اندیشه حافظ که احتمال می‌رفت به این مسئله اشاره کرده باشند بررسی شود و چنانچه نکته‌ای در آنها وجود داشته در تحلیل‌ها از آن بهره برده‌ایم. در نهایت اینکه مطابق جستجوی ما معنای موردنظر درباره عبارت «جامه‌دریدن در نیکنامی» و ساحت

چند معنایی آن در هیچ یک از منابع موجود به صراحت بررسی و تحلیل نشده بود و امیدواریم این مقاله بتواند در این زمینه راهگشا باشد.

۲. بحث و بررسی

مهم‌ترین بیتی که دلیل اصلی نگارش مقاله حاضر است، بیت زیر است:

خواهم شدن به بستان چو غنچه بادلی تنگ و آنجا به نیکنامی پیراهنی دریدن

این بیت سومین بیت از غزل معروف حافظ است با مطلع:

دانی که چیست دولت، دیدار یار دیدن در کوی او گدایی بر خسروی گزیدن

این غزل در مدح یحیی بن مظفر نوشته شده است. هر چند حافظ را نمی‌توان و نباید مداح خواند و به قول جمال‌زاده حافظ: «در غزل‌هایش چه بسا پس از مطلع و گاهی حتی خود آن حکم مداحی پیدا می‌کند و در هر صورت، به حکم آنکه این شکم بی‌هنر پیچ پیچ صبر ندارد که بسازد به هیچ و با همه استغنائی طبع که گاهی مقام او را به حد اعلا می‌رساند باز از پاره‌ای مداحی‌ها خودداری نمی‌تواند و به حکم اینکه الانسان لفی خسر به ضرورت خود را حتی چاکر و بنده و غلام می‌خواند و طلب روزی و وظیفه می‌کند» (جمال‌زاده، ۱۳۷۹: ۱۵۹)

هر چند غزل مورد بحث ما از نوع غزل مدحی نیست و فقط تلنگری است به شاه یحیی که موظف است و باید درویشان را پاس دارد و گویا مدتی است در ارسال وظیفه تأخیر کرده است. حافظ در مدح شاه یحیی غزل دیگری نیز دارد با مطلع: (دارای جهان نصرت دین خسرو کامل / یحیی بن مظفر ملک عالم و عادل) که آن را می‌توان یک غزل مدحی به شمار آورد. (رک: خلخال، ۱۳۶۶: ۴۶)

بیت دومی که در غزلیات حافظ و با همین زمینه معنایی باید به آن اشاره کنیم از غزلی است با مطلع:

ابر آذاری برآمد باد نوروژی وزید وجه می، می‌خواهم و مطرب که می‌گوید:

که در بیت ششم آورده است:

دامنی گر چاک شد در عالم رندی چه باک؟ جامه‌ای در نیکنامی نیز می‌باید درید

۲-۱. حافظ و اخذ مضامین از پیشینیان

حدیث ارتزاق خواجه حافظ شیرازی از خوان گسترده شاعران پیش از خود و بهره‌بردن از مضامین و نکات برجسته مندرج در آن‌ها و سپس پروردن در ساحت نبوغ شاعرانه، حرف تازه‌ای نیست و قولی

است که جملگی برآند. حافظ کیمیاگری است که در بوته اندیشه‌اش، همه عناصر عاریه تبدیل به زر ناب می‌شوند و غزل بدیع می‌آفرینند. «حافظ از رودکی و انوری مصرع‌هایی تضمین می‌کند و از نظامی که در ساقی‌نامه تحت تأثیر اوست با لحن هم‌چشمی دم می‌زند و در بعضی ترکیبات و معانی به اشعار خاقانی نظر دارد، اما در مورد سعدی گذشته از تتبع اکثر غزلیات او به اخذ تضمین معانی و مصرع‌ها نیز می‌پردازد. همچنین حافظ معانی برخی ابیات و قافیه و ردیف بعضی غزل‌های خویش را از دو شاعر معاصر خویش سلمان و خواجه می‌گیرد» (زرین‌کوب، ۱۳۹۳: ۸۸) تشخیص اینکه محصول نهایی چند درصدش ساخته ابتکار حافظانه است و چه مقدارش عیناً از میراث پیشینان به شعر او راه یافته با توجه به زیرکی و نبوغ بسیار حافظ در استحالۀ مفاهیم و مضامین در سطح واژگان و معنا امری بسیار دشوار است و نیازمند تتبع بسیار موشکافانه در تاریخچه کاربرد آن اصطلاح یا مضمون خاص خواهد بود، اما با همه اقتباس‌ها و تضمین‌ها حافظ «چون شاعر صاحب سبکی بود آن اقتباسات در آثار او مستحیل می‌گشت و به‌صورت خام باقی نمی‌ماند. از آنجا که غالب بلکه همه تقلیدهای او از نمونه‌های قبل برجسته‌تر است آنها را تحت الشعاع قرار داده و آن موارد به نام حافظ تثبیت و معروف است» (شمیسا، ۱۳۷۰: ۱۲۴).

در این بین در عبارتی که مسأله اصلی در این پژوهش است، به بستان رفتن غنچه با دل تنگ و در آنجا دریدن جامه در نیکنامی موضوع بحث ماست. آنچه در این مقاله درصدد اثبات یا پیشنهاد و بررسی روایی آن هستیم، معنایی برای جامه‌دریدن در نیکنامی است. از همان نخستین بار خواندن غزل، با رسیدن به مصرع دوم این بیت، «جامه‌دریدن در نیکنامی» تلمیح به داستان یوسف و زلیخا و دریدن جامه از پشت به ذهن متبادر می‌شود گویی پیراهن دریده‌شده مدرکی در اثبات بی‌گناهی و در نتیجه تبرئه و نیکنامی یوسف پیامبر به‌شمار آمده و بعد از آن این اصطلاح رایج شده است.

قَالَ هِيَ رَاوَدْتَنِي عَنْ نَفْسِي وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنْ أَهْلِهَا إِن كَانَ قَمِيصُهُ قُدٌّ مِّنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكٰذِبِينَ وَإِن كَانَ قَمِيصُهُ قُدٌّ مِّنْ دُبُرٍ فَكٰذِبٌ وَهُوَ مِنَ الصّٰدِقِينَ فَلَمَّا رَآهُ قَمِيصُهُ قُدٌّ مِّنْ دُبُرٍ قَالَ إِنَّهُ مِّنْ كٰذِبِكُنَّ إِنَّ كٰذِبِكُنَّ عَظِيمٌ. (سوره یوسف، آیات ۲۶-۲۸).

با مراجعه به شروحي که در دسترس بود و در ادامه بدان اشاره خواهیم کرد. اشاره‌ای در این باب نیافتیم و بر همین اساس درصدد برآمدیم پیشینه این عبارت کنایی را در شعر فارسی جستجو کنیم و همراه با قرائن معنایی در اینجا به بحث و بررسی معنای پیشنهادی موردنظر پردازیم. در ضمن جستجوهای بعدی دریافتیم هاشم جاوید به این موضوع اشاره‌ای گذرا داشته و شواهد قرآنی آن را

ذکر کرده است. (رک: جاوید، ۱۳۷۷، ۴۴-۴۶) که در ادامه نقد و بررسی خواهد شد. در اینجا پیشینه استفاده از این کنایه در آثار شاعران متقدم بر حافظ و ادامه حضور آن در معاصران یا شاعران پس از او واکاوی شده و با بررسی جوانب موضوع به بیان روشن این کنایه با تکیه بر همین بین حافظ خواهیم پرداخت.

نکته مهم دیگری که باز جامه‌دریدن را با ماجرای حضرت یوسف پیوند می‌دهد و به نظر می‌رسد در اثر خلط مباحث که در قصه‌ها و اساطیر امری طبیعی است، به متون راه یافته است، اشاره به بخشی از کشف الاسرار و عده الابرار است که در تفسیر سوره بقره بخش ۱۲۹ و در النوبه الثالثه می‌گوید: «آنان، زنان مصر که راعیل را ملامت می‌کردند در عشق یوسف، چون به مشاهده یوسف رسیدند چنان بیخود شدند که دست ببردند و جامه‌دریدند و آن مستی مشاهده یوسف بر ایشان چندان غلبه داشت که نه از دست بردن خبر داشتند و نه از جامه‌دریدن (میبدی، ۱۳۸۲: ۵۹۳) در شرح این بخش می‌توان به قیاس دیگر این گونه برداشت کرد که جامه‌دریدن در مستی در این حکایت سبب نیکنامی و برائت ساحت راعیل یا (زلیخا) در مقابل کسانی است که انگشت اتهام را به سوی او نشانه رفته بودند که بعید به نظر می‌رسد در بیت موردنظر ما محملی برای پذیرش داشته باشد.

۲-۲. استقبال حافظ از شاعران پیشین در مضمون جامه‌دریدن در نیکنامی

یکی از نکات قابل تأمل این است که در غزل نخست موردبحث، حافظ، به استقبال شاعران قبل از خود رفته که با همین قافیه و در همین وزن غزل سروده‌اند. مهم‌ترین آن‌ها که شباهت محتوایی بیشتری با این غزل دارد؛ عبارت‌اند: غزلی از مولانا در دیوان شمس که این غزل ۱۴ بیت دارد و از قضا بیت ششم آن به داستان حضرت یوسف تلمیح دارد.

آن یوسف معانی و آن گنج رایگانی
خود را اگر فروشد دانی عجب خریدن

(رک: مولوی، ۱۳۷۸: ۲۴۵)

و همام تبریزی (م ۷۱۴ هـ ق) نیز غزل دیگری دارد که غزل ۱۶۲ از دیوان اوست و ۹ بیت دارد با مطلع:

ای آرزوی چشمم رویت به خواب دیدن
دوری نمی‌تواند پیوند ما بریدن

(همام تبریزی، ۱۳۵۱: ۱۳۵)

کمال خجندی نیز غزلی دارد که ۷ بیت دارد و غزل ۸۷۳ از دیوان اشعار اوست با مطلع:

گر سر ز تیغ تیزت دارد سر بریدن
من بار سر نخواهم بار دگر کشیدن

(کمال خجندی، ۱۳۷۲: ۳۰۵)

اما غزلی که بیش از سه مورد پیشین با غزل حافظ شباهت دارد به نظر می‌رسد در استقبال از وزن و قافیه مورد توجه حافظ قرار گرفته و حافظ آن را بی‌شک خوانده است؛ غزل ۹ بیتی از سلمان ساوجی است که به دلیل شباهت و ارتباطی که بسیاری از مضامینش با مسأله مورد نظر ما در پژوهش پیش رو دارد، عیناً در اینجا آورده‌ایم:

خواهیم چون زلیخا، یوسف‌رخی گزیدن	پس دامنش گرفتن، وانگه فرو کشیدن
بی‌جهد بر نیاید، جان عزیز باید	جان عزیز دادن، یوسف به جان خریدن
گم کرده‌ایم خود را، راهی نمای مطرب	باشد مگر بدان ره، در خود توان رسیدن
حاجی دگر نبرد، قطعا ره بیابان	مسکین اگر تواند، یکره ز خود بریدن
نی هر دم ز مسجد، خواند به کوی	قول وی از بن گوش، می‌بایدم شنیدن
از گفتگوی واعظ، مخمور را چه حاصل؟	می‌بایدش کشیدن، وز درد سر رمیدن
باد صبا ز زلفش خوش می‌جهد ندانم	کز بند او صبا را، چون دل دهد جهیدن
بر هر طرف که تابد خورشیدش عنان را	چون سایه در رکابش، خواهم به سر
سلمان بنام و نامه، درکش قلم که خواهند	این نام‌ها ستردن، وین نامه‌ها دریدن

منظور از آوردن این غزل بیشتر توجه بر دو بیت آغازین غزل است که بر ماجرای یوسف و زلیخا

اشاره دارد. (رک: سلمان ساوجی، ۱۳۷۱: ۴۷۸)

۲-۱. جامه / پیرهن دریدن در نیکنامی پیش از حافظ

جامه دریدن / پیرهن یا پیراهن دریدن / گریبان‌دریدن یا چاک زدن / جامه قباکردن / جامه چاک زدن و... صورت‌های مختلفی که برسیدن آن در این مجال ممکن نیست در اشعار پیش از حافظ نیز حضور دارد و ساحات معنایی چندگانه‌ای را شامل می‌شود که برخی به حوزه سماع و هیجان ناشی از خرقة‌دریدن در عالم بیهوشی و بی‌خودی و برخی به موضوع مورد بحث ما مربوط می‌شود، ولی آنچه مسلم است ترکیب جامه یا پیراهن دریدن و نیکنامی و حضورشان در یک بیت نیز قبل از حافظ سابقه دارد و کمابیش تأییدی به معنای مورد نظر ماست. از جمله در شعر نظامی در اسکندرنامه آمده است:

یکی جامه در نیک‌نامی پیوش دگر جامه‌ها را به نیکی فروش

(نظامی، ۱۳۱۳: ۳۱۵)

یا در جای دیگر آمده است:

چو دوزی صد قبا در شادکامی بدر پیراهنی در نیکنمایی

(همان: ۲۸۹)

عطار نیز در خسرو نامه بخش ۱۷ آورده است:

از آن چاهش که در زیر ذقن بود چو یوسف عقل خونین پیرهن بود

لباس نیکنمایی بر دریدی به زر خواری و بدنامی خریدی

(عطار، ۲۵۳۵: ۵۶)

همچنین در شعر اوحدی مراغه‌ای بیتی آمده است که به ماجرای یوسف و زلیخا و دریدن پیراهن

اشاره دارد و همراه با عبارت (نیکی) آمده است:

یوسف از راستی رسید به تخت راستی کن که راست گردد بخت

گر بدی دامنش گرفت چه باک؟ نرسد دست بد به دامن پاک

چو به نیکی درید پیرهنی شد مسخر چو مصرش انجمنی

پاکدل را زیان به تن نرسد ور رسد جز به پیرهن نرسد

(نقل از حمیدیان، ۱۳۹۲: ج ۴ / ۲۶۶۹)

۲-۲-۲. جامه / پیرهن دریدن در نیکنمایی پس از حافظ

این عبارت همان‌طور که گفته شد پیش از حافظ مستعمل بوده و از همین مجرا به شعر او راه یافته و از

قضا کمتر از سایر مضامین مشابه دچار تحول معنایی شده است. در شعر شاعران پس از حافظ نیز ردپای

کاربرد این عبارت و پیوند با تلمیح موردنظر ما شاهدهی بر صدق ادعای می‌تواند باشد. از مهم‌ترین این

اشعار می‌توان موارد زیر را نام برد:

در هفت/ورنگ جامی آمده است:

وزان پس رو سوی یوسف نهادند سخن را در نصیحت داد دادند

بدو گفتند کای عمر گرامی دریده پیرهن در نیکنمایی

(جامی، ۱۳۷۸: ج ۲ / ۱۴۸)

و صائب در بیتی می‌گوید:

شکر خدا که عاقبت کار عاشقان پیراهنی به صدق دریدند همچو صبح

(صائب تبریزی، ۱۳۶۵: ج ۲ / ۱۱۲۹)

و ابوالحسن فراهانی:

به این زودی گریبان گر به دست دل نمی دادی چو یوسف جامه‌ای در نیکنمایی پاره می کردی
(فراهانی، ۱۳۶۳: ۱۷۰)

۲-۳. پیراهن یوسف

بعضی از اشیاء موجود در ترکیب‌ها هستند که به جهت وفور استفاده و اهمیتی که در اسطوره‌های مهم داشته‌اند و در تلمیحات و کنایات مورد توجه ادیبان بوده‌اند، به نوعی وجهه عام خورد را از دست داده‌اند و تقریباً به یک اسم خاص یا دلالت خاص تبدیل شده‌اند؛ مانند خر عیسی، عصای موسی، تبر یا تیشه ابراهیم، تخت بلقیس، انگشتر سلیمان و البته پیراهن یوسف؛ بنابراین در عبارت پیراهن یوسف القای ذهنی که در هنگام دیدن کلمه پیراهن به ذهن متبادر می‌شود و تداعی معانی در اینکه پیراهن همان پیراهن یوسف است، نکته قابل تأملی است.

پیراهن یوسف در اسطوره بی‌بدیلی که در قرآن احسن‌القصص نامیده می‌شود، وجوه چندگانه‌ای دارد که رودکی آن را در بهترین شکل ممکن به نظم آورده است:

نگارینا، شنیدستم که گاه محنت و راحت سه پیراهن سلب بوده‌ست یوسف را به عمر
یکی از کید شد پر خون، دوم شد چاک از سوم یعقوب را از بوش روشن گشت چشم تر
رخم ماند بدان اول، دلم ماند بدان ثانی نصیب من شود در وصل آن پیراهن دیگر
(رودکی، ۱۳۷۳: ۸۷)

بنابراین پیراهن یوسف در سه جای داستان نقطه عطف است. ابتدا خون‌آلود و دریده می‌شود تا برهانی در اثبات کشته شدن یوسف باشد که دروغ محض است و بنابراین نیکنمایی در آن معنا ندارد و بار دوم دریده می‌شود تا نوع دریدنش اثبات بی‌گناهی و نیکنمایی یوسف در مقابل بدنامی زلیخا باشد که همان مضمون مورد نظر ماست و نوع سوم نیز بوی پیراهن مورد نظر است و نه خود پیراهن یا دریده شدن آن.

در لغت‌نامه دهخدا/ ذیل پیرهن دریدن: پیرهن قباکردن، پاره کردن جامه، چاک کردن قمیص آمده است. با شاهد مثال‌هایی از شعر سعدی:

پیرهنی گر بدرد ز اشتیاق دامن عفوش به گنه برپوش
حکیم دست ندارم به گریبان اجل تا به تن در نعمت پیرهن جان بدرم
پیرهن می‌بدرم دم به دم از غایت شوق که وجودم همه او گشت و من این پیرهنم
دست بیچاره چون به جان نرسد چاره جز پیرهن دریدن نیست

و در ذیل پیرهن به نیکی دریدن؛ معنای چندگانه‌ای چون نیکان زیستن، یک چندگانه‌ی نیکویی و وزیدن آمده و همان شاهد مثال شعری از نظامی را که پیش از این یاد کردیم ذکر کرده است. (رک: لغتنامه دهخدا ذیل پیرهن دریدن) در اینجا به موضوع تلمیح به ماجرای یوسف و زلیخا اشاره نشده است. با همه اوصاف پیرهن در اغلب موارد همراه با یوسف و بوی یوسف می‌آید تا شبهه‌ای برجا نگذارد:

پیراهنی که آید از بوی یوسفم ترسم برادران غیورش قبا کنند
(حافظ، ۱۳۲۰: ۱۳۳)

و گاهی در هواداری دریده می‌شود و نه در نیکنامی نظیر آنجا که می‌گوید:

رسید باد صبا غنچه در هواداری ز خود برون شد و بر خود درید پیراهن
(همان، ۲۶۷)

و گاهی نیز جامه در حقیقت دلقی ریایی است و برای همین لازم است چاک شود و یا برهم دریده شود:

چاک خواهم زدن این دلق ریایی چه روح را صحبت ناجنس عذابی است الیم
(همان، ۲۵۳)

و در عین حال جز دو بیت یاد شده که در ابتدای مقاله ذکر کردیم، ابیات دیگر در غزلیات حافظ که به موضوع داستان یوسف و زلیخا اشاره دارند، به جامه‌دریدن آن هم در نیکنامی اشاره‌ای نکردند. در کتاب *با حافظ تا کهکشانشان عرفان و اخلاق* نویسنده به ده بیت از اشعار حافظ اشاره کرده که به داستان حضرت یوسف اشاره دارد که البته این بیت مورد نظر ما در میان آنها نیست. (رک: صاعدی، ۱۳۵۹: ۱۲۲-۱۲۱) همچنین در *مقایسه سعدی و حافظ از نظر غزلسرایی و سبک* یازده بیت از حافظ با همین موضوع ذکر شده که باز هم بیت مورد نظر در آن نیست. (صدر حاج سیدجوادی، ۱۳۳۲: ۵۰)

۲-۳. مروری بر معنای بیت مورد نظر در شرح حافظ

در ادامه خوب است نگاهی داشته باشیم به آنچه شارحان حافظ تا کنون درباره این بیت گفته‌اند: برخی شارحانی که کارشان بیشتر برگرداندن الفاظ به فارسی روان و یا شرح لغات و واژه‌ها بوده است، به معنای ظاهری و سطحی اشاره کرده و از آن گذشته‌اند:

ناهید فرشادمهر ذیل بیت مورد نظر آورده است: «می‌خواهم چو غنچه با دلتنگی به باغ بروم و در آنجا جامه خود را با سرافرازی بر تن پاره کنم، بشکفم» (فرشادمهر، ۱۳۸۸: ۳۹۲) و درباره بیت دیگر نیز

آورده است که: «اگر در عالم قلندری، دامن تقوایی پاره شد چه اهمیتی دارد؟ باید که در عالم نیکنامی نیز جامه‌ای فرسوده و پاره کرد» (همان، ۲۴۰)

سودی در شرح این دو بیت به همین معنای ظاهری کلمات بسنده کرده در خصوص بیت نخست: «با اضطراب و تنگدلی به باغ خواهم رفت و در آنجا برای کسب نام نیک پیراهنم را چاک خواهم زد. غنچه را به واسطه پیچیدگی شباهتی که به دل دارد با تنگدلی وصفش می‌کنند. مفسرینی که در معنای مصرع دوم نوشته‌اند در آنجا با نیکنامی پیراهنی باید چاک زد معنای بیت را چاک زده خرابش کرده‌اند.» (سودی، ۱۳۷۰؛ ج ۴/ ۲۱۴۵) و درباره بیت دیگر نیز چنین آمده است که «در عالم رندی اگر دامنی چاک شد غمی نیست مراد از دامن لباس است. ذکر جزء و اراده کل به طریق مجاز مرسل یعنی اگر زمانی هم عمر در رندی بگذرد و در نیکنامی یکی دو پیراهن پاره نماید باک نیست. مراد زمانی هم باید عمر در عاشقی بگذرد و جامه پاره نماید. حاصل کلام زمانی رندی و مدتی هم عاشقی کردن لازم است و باید این کار را کرد.» (همان؛ ج ۲/ ۱۳۶۸-۱۳۶۷)

استعلامی (۱۳۸۳) در شرح بیت اول می‌گوید: «در این بیت حافظ دل تنگ خود را به غنچه تشبیه کرده و با رفتن به باغ می‌خواهد از شادی پیراهن خود را پاره کند، اما چرا به نیکنامی؟ برای آنکه جامه‌دریدن رندان از خشم و اعتراض به ریاکاران است و رند را بدنام می‌کند و این پیراهن‌دریدن از آن مایه نیست، بلکه از لذت تماشای بهار است و بدنامی ندارد. بیت چهارم در واقع توضیح این پیراهن‌دریدن به نیکنامی است: من در باغ گل مثل نسیم با گل‌ها حرف می‌زنم و به نغمه‌های عاشقانه بلبل‌ها گوش می‌دهم.» (استعلامی، ۱۳۸۳؛ ج ۲/ ۱۰۰۴-۱۰۰۵) و در شرح بیت دوم می‌نویسد: «دامنی چاک شد یعنی آبروی ما رفت و رسوا شدیم. رندی حافظ را مدعیان زهد و پرهیز نمی‌پسندند و رسوایی می‌دانند، اما در نیکنامی جامه‌دریدن یعنی ابراز شادی در کار خیر و با این حال، طنز کلام حافظ چنان است که این هم نوع دیگری از رسوایی است چون حافظ به نیکنامی‌های زاهد و صوفی و مدعیان دیگر اعتقادی ندارد.» (استعلامی، ۱۳۸۳؛ ج ۱/ ۶۳۶)

بنابراین در اینجا شارح حافظ جامه‌دریدن در نیکنامی را صرفاً از شوق آمدن بهار می‌داند و صراحتاً می‌نویسد این نوع جامه‌دریدن از سر خشم و اعتراض نیست مانند آنچه رندان انجام می‌دهند و حافظ در اینجا کار ایشان را نمی‌پسندد بلکه از روی شادی در انجام کار نیک است.

یوسفی در شرح بیت نخست می‌گوید: «می‌خواهم با دلتنگی به باغ و بوستان بروم و در آنجا مانند غنچه با نیکنامی و سرافرازی پیراهن بدرم تا از این دلتنگی رها شوم. رابطه دل تنگ و غنچه، فشرده‌گی

گلبرگ‌های آن است. رهاشدن از دلتنگی را به شکوفاشدن غنچه مانند کرده است» (یوسفی، ۱۳۸۱: ۵۸۹) و در شرح بیت دوم: «اگر عمری را در عالم رندی به سر بردیم چه اهمیتی دارد که مدتی را هم در نیکنامی سپری کنیم؟ جامه چاک کردن یا دریدن، کنایه از صرف عمر و شاید کسب تجربه است. همچنان که امروز هم کسی که مدعی داشتن تجربه بیشتر است می‌گوییم چند تا پیرهن بیشتر از شما پاره کرده‌ایم. حاصل کلام این است که ما عمری را در رندی و بدنامی به سر برده‌ایم اکنون مدتی را در خوشی صرف کنیم (نکنیم) چه اهمیتی دارد؟ یعنی برای ما که رند و وارسته‌ایم بدنامی و نیکنامی در میان مردم (رد و قبول مردم) اهمیتی ندارد...» (همان، ۳۸۷).

محمدرضا برزگر خالقی (۱۳۸۹) در شرح خود بر غزلیات حافظ با عنوان شاخ نبات حافظ ذیل بیت دوم آورده است: «رندی به معنای لاابالی‌گری و بی‌قیدی و رسوایی است و دامن چاک‌شدن و جامه‌دریدن کنایه از بی‌آبرو و رسواشدن، رنج و زحمت بسیار کشیدن، غم و غصه خوردن. اگر در عالم رندی و لاابالی‌گری دامن چاک شد و آبرویی ریخته شد باکی نیست. باید در نیکنامی هم جامه‌ای پاره گردد و رنج و زحمتی کشیده شود یعنی پس از بدنامی و رسوایی باید مدتی را نیز در نیکنامی سپری کرد.» (برزگر خالقی، ۱۳۸۹، ۵۸۴).

یا خطیب رهبر در شرح بیت نخست آورده است: بر آن سرم که غنچه‌سان با دلتنگی و انقباض خاطر به باغ روم تا در آنجا انبساط خاطر و گشایش دلی دست دهد و من در عین شور مستی که موجب نیکنامی است پیراهنی از شوق چاک بزدم. (خطیب‌رهبر، ۱۳۸۳: ۵۳۴).

در شرح بیت دوم آورده است: اگر دامن تقوایی در جهان قلندری و عیاری پاره شد جای نگرانی نیست باید جامه‌ای هم در حسن شهرت فرسوده کرد یعنی مدتی را به نیکنامی باید گذراند. (همان، ۳۲۳) همچنین رحیم ذوالنور (۱۳۷۲) در اثر خود با عنوان در جستجوی حافظ در شرح بیت نخست ذیل معنای واژگان دشوار بیت تنها اشاره کرده‌اند که پیراهن دریدن: کنایه از سر شوق آمدن، شکوفاشدن زندگی کردن و سپری کردن عمر است (ذوالنور، ۱۳۷۲، ج ۲، ۸۹۱) و در ذیل بیت نخست یعنی جامه‌دریدن غنچه از دلتنگی هیچ توضیحی ذکر نکردند. (همان، ج ۱، ۵۴۰)

۲-۳-۱. شرح این دو بیت در حافظ‌نامه

یکی از مهم‌ترین منابعی که با تفصیل بیشتر این عبارت را واکاویده، حافظ‌نامه خرمشاهی است که در آن ذیل این بیت آمده است: پیراهن دریدن ← جامه دریدن. معنای بیت جامه‌ای در/ به نیکنامی دریدن در جای دیگر هم اشاره دارد:

دامنی گر چاک شد در عالم رندی چه باک جامه‌ای در نیک‌نامی نیز می‌باید درید چون جامه‌دریدن یا جامه‌قباکردن که از رسم‌های صوفیان به هنگام سماع است از نظر اهل شریعت و محافظه‌کاران محتوم نیست، لذا می‌گوید نه به رسم سماع و رندانه و صوفیانه، بلکه پاک‌بازانه همانند غنچه‌ای که لفاف کاسبرگ را می‌ترکاند و بیرون می‌آید و به تعبیری از (دلتنگی) نجات می‌یابد این کار را خواهیم کرد چنانکه در ذیل جامه‌دریدن بیان شده این عمل دو انگیزه دارد یکی شوق و وجد، دوم دلتنگی و اندوه. (خرم‌شاهی، ۱۳۸۳/ج ۳، ۱۰۸۷-۱۰۸۸ غزل ۲۰۳)

همچنین در شرح غزل ۱۳۵ و در ذیل بیتی که بالا ذکر شد، درباره جامه‌دریدن آمده است: جامه‌دریدن: دامن چاک کردن یا جامه (پیراهن) دریدن چند معنی و چند وجه دارد؛ یکی دریدن جامه از شدت شوق و از شادی در پوست ننگجیدن است؛ چنان که حافظ گوید:

مگر نسیم خلت صبح در چمن بگذشت که گل به بوی تو بر تن چو صبح جامه درید
چو گل هر دم به بوی جامه در تن کنم چاک از گریبان تا به دامن
به خاک حافظ اگر یار بگذرد چون باد ز شوق در دل آن تنگنا کفن بدرم

فرع این وجه همانا جامه چاک کردن و خرقه دریدن در سماع است.

نوع دیگر جامه‌دریدن از اندوه و دلتنگی است؛ چنانکه حافظ گوید:

نه گل از دست غمت رسد نه بلبل در باغ همه را نعره زنان جامه دران می‌داری
چاک خواهیم زدن این دلق ریایی چه کنم روح را صحبت ناجس عذابیست الیم
نوع سوم جامه یا پیراهن به (در) نیک‌نامی دریدن است که معنای آن تا حدودی پوشیده و پنهان است. سلمان گوید:

سلمان شنید نامت زد دست در گریبان بل تا به نیک‌نامی پیراهنی دراند
(دیوان، ۳۲۲)

به یاد نام تو خواهیم خرقه کردن چاک به نیک‌نامی پیراهن درانیدن
(همان، ۳۸۵)

خود حافظ دو بار این تعبیر را با قید نیک‌نامی به کار برده است... در مثالی که از سلمان نقل شد، کمابیش برابر با جامه‌دریدن از شوق و اشتیاق است فحوا یا معنای روشن جدیدی از آن بر نمی‌آید. مثال اول حافظ هم کمابیش برابر با جامه‌دریدن از اندوه و دلتنگی است (چه به دل تنگ هم اشاره دارد)

آنچه مناسب یافتن معنای جدید است، مثال دوم حافظ است با قید احتیاط می‌توان چنین استنباط کرد که جامه‌دریدن در راه چیزی یعنی مقدار عمر و همت خود را صرف آن کردن، امروز هم با اندک تحول وقتی که می‌گویند (من یک پیراهن از تو بیشتر {در این راه} پاره کردم) یعنی بیشتر از تو صرف عمر و همت کرده‌ام و بیشتر از تو تجربه دارم، فرهنگ‌های لغت و منابع حافظ‌شناسی در شرح معنای این تعبیر یا این بیت خاموش‌اند. لذا آنچه گفته شد با قید احتیاط است و باید موقت و محتاطانه تلقی شود تا یافتن شواهد بیشتر معلوم شود که جامه (پیراهن) در نیکنامی دریدن دقیقاً و صراحتاً یعنی چه (خرمشاهی، ۱۳۸۳: ج ۲/۸۱۲-۸۱۳)

همچنین در شرح غزل ۷۸ نیز ذیل واژه جامه قباکردن به مطالب مفصلی درباره سماع صوفیه و دریدن جامه در حین سماع اشاره کرده است. این جامه قباکردن آن گونه که خرمشاهی می‌گوید یا به واسطه حقد و حسادت است. نظیر شعر زیر که قبلاً ذکر شد:

پیراهنی که آید از او بوی یوسفم ترسم برادران غیورش قبا کنند

یا به واسطه اشتیاق:

چو غنچه با لب خندان به یاد مجلس شاه پیاله گیرم و از شوق جامه پاره کنم

(حافظ، ۱۳۲۰: ۲۴۰)

و باز هم تأکید دارد که (جامه قبا کردن) در بیت:

سرو بالای من آنگه که در آید به سماع چه محل جامه جان را که قبا نتوان کرد

(همان: ۹۲)

اشاره به رسم جامه قباکردن یا دریدن و چاک زدن در اصطلاح صوفیان دارد که رسم آنها در اوج سماع است و برای این معنی شواهدی از نظر سعدی و نزاری و دیگر آثار نیز ذکر شده است (رک خرمشاهی، ۱۳۸۳: ج ۱/۵۵۷-۵۶۰).

۲-۳-۲. نقد و بررسی شرح ابیات موردنظر در حافظ‌نامه

در مورد مطالبی که خرمشاهی، شارح اشعار حافظ در کتاب ارزشمندشان آورده‌اند نکات قابل تأملی دیده می‌شود که به آن می‌پردازیم.

نخست اینکه زیر معنای دو بیت موردنظر ما ایشان با تواضع و احتیاط اعلام کرده‌اند که معنای مناسب درخور آن را نیافته‌اند و در شروح موجود هم معنای قانع‌کننده‌ای برای جامه‌دریدن در نیکنامی ذکر نشده است و بعد به ذکر ابیات مشابه در شعر حافظ پرداخته‌اند.

نکته دوم اینکه همان گونه که خود خرماشاهی اذعان دارند، جامه‌دریدن در چند ساحت قابل بررسی است یکی از روی شوق و اشتیاق، مشابه آنچه در سماع روی می‌دهد که معادل جامه چاک کردن و یا جامه قبا کردن است و در بحث غزل ۷۸ به آن اشاره شد که این مورد موضوع مورد نظر ما نیست و با دو بیت مورد نظر این پژوهش نیز ارتباطی ندارد؛ زیرا در اینجا بحث جامه‌دریدن برای نیکنامی است یا جامه‌دریدنی که سبب بی‌گناهی و نکونامی می‌شود و از طرفی از روی دل‌تنگی انجام شده است.

نکته دیگر اینکه در فرهنگ اشعار حافظ ذیل جامه‌دری نقل قولی از کتاب بلوغ العرب فی معرفه احوال العرب آمده است که ذکر آن خالی از لطف نیست و آن اینکه: «در اعراب جاهلی سابقه دارد. آنان عقیده داشتند اگر زن و مردی که یکدیگر را دوست می‌دارند برقع و جامه خود را بدرند دوستی‌شان دوام می‌یابد و گرنه زایل می‌شود» (احمدعلی رجایی بخارایی، ۱۳۷۵: ۲۱۷)

بنابراین با عنایت به مطالب یافت شده ذیل این عبارت در حافظ‌نامه جرئت و جسارت بیان این پیشنهاد معنایی و یا رویکرد تأمل در معنای احتمالی و ارتباطی بیت با داستان یوسف و زلیخا به ذهن متبادر می‌شود.

از سویی توجه به ساحت چندمعنایی مورد نظر حافظ که شگرد خاص ادبی اوست و به عبارتی رندی حافظ در عالم شعر را برمی‌تاباند در شرح و تفسیر همه ابیات باید در نظر گرفته شود. همان‌طور که گفته‌اند: «از شیوه‌های ویژه او ایجاد ارتباط دوگانه یا چندگانه است، بین کلمات و تعبیرات یعنی به کارگیری آرایش‌های ادبی مانند ایهام تناسب، ایهام تضاد و دو معنایی به شیوه بی‌همتا در سخن که برخی حافظ شناسان بدان اشاره کردند.» (فرشیدورد، ۱۳۷۵: ۱۴) و به عبارتی صفات و کلماتی که به کار می‌برد با کلمات دیگر شعر وی شبکه‌ای از روابط شاعرانه برقرار می‌کند، وی گاهی صفتی می‌سازد یا می‌آورد تا با کلمات دیگر تشکیل آرایش ادبی خاص دهد و همبستگی ایجاد کند (همان، ۱۷) به نظر می‌رسد کمتر شاعری به اندازه حافظ در انتخاب کلمات دقت نظر داشته است. همین دقت و سواس گونه و بی‌نظیر لزوم توجه عمیق به گستره روابط شبکه‌ای واژه‌ها و کنایات به کاررفته در شعر وی را خاطر نشان می‌کند و بر پژوهشگران این عرصه واجب است احتمال دلالت هر گونه معنای مرتبط با بافت شبکه‌ای حافظانه را در نظر گرفته و در تحلیل روایی و یا عدم ارتباط آن نهایت غور و استقصا را به کار برند.

۳. نتیجه‌گیری

مسأله اصلی این پژوهش بررسی صحت و روایی معنای پیشنهادی برای یک عبارت کنایی در شعر

حافظ شیرازی است. این عبارت کنایی «جامه / پیرهن دریدن در نیکنامی» است که در دو بیت از حافظ صراحتاً بدان اشاره شده است و این دو بیت عبارت‌اند از:

خواهم شدن به بستان چون غنچه با دل تنگ و آنجا به نیکنامی پیراهنی دریدن
دامنی گر چاک شد در عالم رندی چه باک جامه‌ای در نیکنامی نیز می‌باید درید

به‌زعم ما این عبارت کنایی دلالت صریح و تلمیح به داستان پاره‌شدن پیراهن حضرت یوسف در داستان قرآنی یوسف و زلیخا دارد که عیناً در قرآن نیز بدان اشاره و احسن القصص نامیده شده است. در این داستان قرآنی نحوه دریده‌شدن پیراهن یوسف، سند برائت ساحت وی از گناه و دلیل نیکنامی او بود و در اینجا همراهی جامه‌دریدن و نیکنامی به این موضوع اشاره دارد. برای بررسی دقیق‌تر موضوع در این پژوهش، پیشینه این عبارت کنایی در شعر شاعران پیش و پس از حافظ مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت که همگی صحت ادعای یادشده را تأیید می‌کرد و در مواردی صراحتاً با ذکر نام یوسف یا زلیخا به این داستان اشاره داشت. همچنین با مراجعه به آثار حافظ پژوهان و شارحان غزل حافظ دریافتیم که اغلب ایشان به معنای ظاهری این ابیات اکتفا کرده یا مانند خرمشاهی به مبهم‌بودن این اصطلاح اشاره نموده‌اند و تنها در یک مورد به‌طور گذرا به این موضوع اشاره شده است، ولی شواهد و ادله مستند در تأیید میزان روایی آن کافی نیست و البته همگی این موارد در این مقاله مورد نقد و بررسی قرار گرفته است. در نتیجه هرچند احتمال برخی دلالت‌های ضمنی مرتبط با جامه‌دریدن در شوق و به هواخواهی و در سماع و... وجود دارد که به دلیل بافت معنایی اشعار و علاقه حافظ به ساحت‌های چندگانه و استفاده از ایهام تناسب و دلالت دور و نزدیک قابل تأمل است، اما به نظر می‌رسد برای عبارت کنایی جامه‌دریدن در نیکنامی اشاره به داستان مذکور اولویت دارد و می‌تواند ذیل معنی عبارت در شرح غزل‌های حافظ و بقیه اشعار مشابه ذکر شود.

منابع

- استعلامی، محمد (۱۳۸۳)، درس حافظ، نقد و شرح غزل‌های حافظ، تهران: زوار.
- برزگر خالقی، محمدرضا (۱۳۸۹)، شاخه نبات حافظ، تهران: زوار.
- جامی، عبدالرحمن (۱۳۷۸)، هفت‌اورنگ، گروه مصححان، تهران: دفتر نشر میراث مکتوب.
- جاوید، هاشم (۱۳۷۷)، حافظ جاوید (شرح دشواری‌های ابیات و غزلیات دیوان حافظ)، تهران: فروزان روز.
- جمال‌زاده محمدعلی (۱۳۷۹)، آشنایی با حافظ، به کوشش علی دهباشی، تهران: سخن.
- حافظ شیرازی، خواجه شمس‌الدین محمد (۱۳۲۰)، دیوان حافظ، به تصحیح محمد قزوینی و قاسم غنی، تهران:

زوار.

- حمیدیان، سعید (۱۳۹۲)، شرح شوق، ج ۴، تهران: قطره.
- خرمشاهی، بهاء‌الدین (۱۳۸۳)، حافظ‌نامه، دو جلدی، چ چهاردهم، تهران: علمی و فرهنگی.
- خطیب‌رهبر، خلیل (۱۳۸۳)، دیوان اشعار حافظ، تهران: صفی‌علیشاه.
- خلخالی، عبدالرحیم (۱۳۶۶)، حافظ‌نامه، تهران: هیرمند.
- ذوالنور، رحیم (۱۳۷۲)، در جستجوی حافظ، تهران: زوار.
- رجایی بخارایی، احمدعلی (۱۳۷۵)، فرهنگ اشعار حافظ، چ هشتم، تهران: علمی.
- رودکی، جعفر بن محمد (۱۳۷۳)، دیوان رودکی سمرقندی، تصحیح سعید نفیسی، تهران: نگاه.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۹۳)، سیری در شعر فارسی، تهران: سخن.
- سلمان ساوجی، سلمان بن محمد (۱۳۷۱)، دیوان اشعار، تصحیح ابوالقاسم حالت، تهران: سلسله نشریات ما.
- سودی بسنوی، محمد (۱۳۷۰)، شرح سودی بر حافظ، ترجمه عصمت ستارزاده، چ ششم، تهران: زرین-نگاه.
- شمیسا، سیروس (۱۳۷۰)، سیر غزل در شعر فارسی، چ سوم، تهران: فردوسی.
- صاعدی، عبدالعظیم (۱۳۵۹)، با حافظ تا کهکشان عرفان و اخلاق، تهران: نور فاطمه.
- صائب تبریزی، محمدعلی بن عبدالرحیم (۱۳۶۵)، دیوان اشعار، هفت جلدی، تصحیح محمد قهرمان، تهران: علمی و فرهنگی.
- صدر حاج سید جوادی، حسن (۱۳۳۲)، مقایسه سعدی و حافظ از نظر غزل‌سرایی و سبک، تهران: چاپ‌نور.
- عطار نیشابوری، محمد بن ابراهیم (۲۵۳۵)، خسرونامه، تصحیح احمد سهیلی خوانساری، تهران: زوار.
- کمال خجندی، مسعود (۱۳۷۱)، دیوان اشعار تصحیح احمد کرمی، تهران: سلسله نشریات ما.
- فراهانی، ابوالحسن، (۱۳۶۳)، دیوان اشعار، به اهتمام رضا عبداللهی، طاهری.
- فرشادمهر، ناهید (۱۳۸۸)، شرح دیوان اشعار حافظ، تهران: گنجینه.
- فرشیدورد، خسرو (۱۳۷۵)، نقش آفرینی‌های حافظ تحلیل زیبایی‌شناسی و زبان‌شناختی اشعار حافظ، تهران: صفی‌علیشاه.
- نظامی، الیاس بن یوسف (۱۳۱۳)، خمسه نظامی، به تصحیح وحید دستجردی، تهران: مطبوعه تهران.
- نظامی عروضی سمرقندی، احمد بن عمر (۱۳۲۷)، چهارمقاله تصحیح محمد قزوینی، به کوشش محمد معین، تهران: ارغوان.
- مولوی، جلال‌الدین محمد بن محمد (۱۳۷۸)، دیوان شمس، تصحیح بدیع‌الزمان فروزان‌تر، تهران: امیرکبیر.
- میبدی، ابوالفضل رشیدالدین (۱۳۸۲)، کشف‌الاسرار و عده‌الابرار، ده جلدی، تصحیح علی‌اصغر حکمت، چ هفتم، تهران: امیرکبیر.

همام تبریزی، محمد بن فریدون (۱۳۵۱)، *دیوان همام تبریزی*، تصحیح رشید عیوضی تبریز: دانشگاه تبریز.
یوسفی، حسینعلی (۱۳۸۱)، *شرح دیوان حافظ*، تهران: روزگار.

References

- Estelami, M. (2004), *A Lesson by Hafez*, Criticism and description of Hafez's sonnets, Tehran: Zavvar.
- Barzagar khaleghi, M. (1389), *Shakh-e-nabat-e- Hafez*, Tehran: Zavvar Publications.
- Farahani, A. (1984), *Divan of Poems*, by Reza Abdullahi, Taheri
- Farshad Mehr, N (2009), *Description of Divan's poems by Hafez*, Tehran: Ganjineh Publications.
- Farshidord, Kh (1996), *Hafez's role-plays*, Aesthetic and Linguistic Analysis of Hafez's Poems, Tehran: Safi Alishah Publications.
- Shirazi, H., Khwaja Shamsuddin, M. (1941), *Diwan Hafez*, corrected by Mohammad Qazvini and Qasim Ghani, Tehran: Zowar Publications.
- Hamidian, S. (2013), *Shahrah Shogh*, Vol. 4, Tehran: Qathr Publications.
- Tabrizi, H., Bin Fereydoun, M. (1972), *Diwan Hammam Tabrizi*, edited by Rashid Ayouzi, Tabriz: *Tabriz University Publications*.
- Jamalzadeh, M. A. (2000), *Getting to know Hafez*, by Ali Dehbashi, Tehran: Sokhan Publications.
- Jami, A. (1999), *Haft Aurang. Correctors Group*, Tehran: Written Heritage Publishing House.
- Javid, H. (1998), *Hafez-e-Javid*. Tehran: Foruzan-e-ruz Publications.
- Kamal Khojandi, M. (1992) *Divan of poems* edited by Ahmad Karmi, Tehran: our series of publications
- Khalkhali, A. R. (1987), *Hafeznameh*, Tehran: Hirmand Publications.
- Khatib, R. Kh. (2004), *Divan of Hafez's Poems*, Tehran: Safi Alishah Publications.
- Khorramshahi, B. (2004), *Hafeznameh*, two volumes, 14th century, Tehran: Scientific and Cultural Publications.
- Jalaluddin, M. & bin Mohammad, M. (1999), *Diwan Shams*, edited by Badi al-Zaman Farozanfar, Tehran: Amirkabir Publications.
- Meybodi, A. R. (2012), *Kashf al-Asrar and Adeh al-Abrar*, ten volumes, edited by Ali Asghar Hekmat, 7th edition, Tehran: Amirkabir Publications.
- Nizami, E. B. Y. (1934), *Khumseh Nizami*, edited by Vahid Dastjardi, Tehran: Tehran Press.
- Rajae Bukharaei, A. A. (1996), *Dictionary of Hafez's Poems*, Chapter 8, Tehran: Elmi Publications.
- Rudaki, J. B. M. (1994), *Diwan Rudaki Samarkandi*, edited by Saeed Nafisi, Tehran: Negah Publications.
- Saadi, A. (1980), *with Hafez to the galaxy of wisdom and ethics*, Tehran: Noor-e Fatemeh Publications.
- Sadr Haj Seyyed Javadi, H. (1953), *Comparison of Saadi and Hafez in terms of lyricism and style*
- Tabrizi, S., Ibn Abdul Rahim, M. A. (1986), *Divan of Poems*, seven volumes, corrected by Mohammad Kahraman, Tehran: Scientific and Cultural Publications.

- Savaji, S. & bin Mohammad, S. (1992), *Divan of Poems*, edited by Abul Qasim Haalt, Tehran: our series of publications.
- Samarkandi Prosodic, N., Ahmad Ibn Omar (1948), four essays edited by Mohammad Qazvini, edited by Mohammad Moin, Tehran: Arghavan Publications.
- Shamisa, S. (1991), *Ghazal course in Persian poetry*, third chapter, Tehran: Ferdowsi.
- Soudi Basnavi, M. (1991), *Soudi's commentary on Hafez*, translated by Ismat Sattarzadeh, 6th century. Tehran: Zarin-Negah Publications.
- Yousefi, H. A. (2002), *Commentary on Diwan Hafez*, Tehran: Roozer Publications.
- Zarin Koob, A. H. (2013), *Path in Persian Poetry*, Tehran: Sokhan Publications.
- Zo-al-nur, R. (1993), *In search of Hafez*, Tehran: Zavvar Publications.

